

Александар Растовић¹

Историјски институт Београд

Пленарно излагање

УДК 94(497.15):930.1“1875/1878“

DOI 10.7251/SIC2609013R

COBISS.RS-ID 143955713

ХЕРЦЕГОВАЧКИ УСТАНАК – ПОЧЕТАК ВЕЛИКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА 1875–1878. ГОДИНЕ

Апстракт: *Рад је посвећен, узроцима, последицама и историјском значају Херцеговачког устанка којим је отворена Велика источна криза као једна од најзначајнијих фаза у решавању Источног питања у 19. веку. Устанак је означио важну преломницу у модерној историји српског народа. Започет као догађај локалног карактера врло брзо је превазишао оквире Херцеговине проширујући се на Босну и остале делове Балканског полуострва. Велике силе, првобитно незаинтересоване, убрзо су уочиле да устанак, уколико не дође до његовог окончавања, може угрозити њихове интересе на Балкану. У том смислу предузето је више дипломатских иницијатива како би се устанак што пре окончао, али су оне остале безуспешне. Србија и Црна Гора подржавале су право српског народа у Херцеговини на слободу. У том смислу Србија је објавила рат Османском царству 1876. године у којем је поражена. У међувремену је и Русија, вођена својим интересима на Балкану, заратила са Османским царством 1877. године. У рат се на страни Русије исте године укључила и Србија. Ратна дејства окончана су најпре потписивањем Санстефанског мира, а затим су одлуке овог мировног уговора ревидиране на Берлинском конгресу када је Русија истиснута са Балкана. Берлински конгрес био је важан за Србију јер је она на њему добила независност, међународно признање и територијална проширења. Првобитни циљеви српског народа у Херцеговини и Босни да стекне слободу и повеже се са Србијом нису уродили плодом. Ипак, Херцего-*

¹aleksandarrastovic69@gmail.com

вачки устанак је означио покушај српског народа у Босни и Херцеговини да остваре вековни сан националног ослобођења и уједињења.

Кључне речи: *Берлински конгрес, Велика источна криза, велике силе, Источно питање, Мићо Љубибратић, Невесињска пушка, Херцеговачки устанак.*

Херцеговачки устанак, започет 9. јула 1875. године² у Невесињу, био је догађај од посебне важности у модерној историји српског народа. Овим устанком отворена је Велика источна криза као кључна етапа у решавању Источног питања током 19. века. Академик Милорад Екмечић је овај догађај означио као почетак велике револуције српског народа (1875–1878) за уједињење у јединствену националну државу.³ Иначе, ова реченица коју је Екмечић 1996. записао у предговору трећем издању своје студије *Устанак у Босни 1875–1878*. била је лажмотив наслова овог рада.

Побуна српског народа у Херцеговини која се затим проширила на највећи део Босне 18. августа исте године, али убрзо и на друге делове Балкана проузроковала је низ дипломатских, политичких и војних догађаја и активности у оквиру Велике источне кризе (Горчаковљев меморандум, Андрашијева нота, Цариградска конференција, Рајхштатски споразум, Тајна Будимпештанска конвенција, Први и Други српско турски рат 1876–1878; Руско-турски рат 1877; Санстефански мировни уговор 1878) која је окончана одржавањем Берлинског конгреса 1878. године, који је својим одлукама одредио судбину балканских народа и држава до почетка Првог светског рата 1914. године.

Сто педесета годишњица избијања Невесињске пушке прилика је за подсећање на бурне догађаје у историји српског народа, али и Балкана средином осме деценије 19. века који су у великој мери одредили судбину његових народа и држава све до избијања Првог светског рата. У делу европске историографије, посебно немачке провенијенције, постојала је током 20. века тенденција да се Херцеговачком устанку, али и другим српским бунама из тог периода,

² Датуми у раду су наведени по грегоријанском календару.

³ Милорад Екмечић, *Устанак у Босни 1875–1878*, Сабрана дела књ. 1, (Нови Сад: Православна реч Архив Војводине, 2021), 7.

одузме национални предзнак и да се обележе као побуне искључиво аграрног карактера. Све је то урађено са намером да се оспори српско право на Босну и Херцеговину за коју је својевремено Ситон Вотсон, британски историчар, записао да су „последње уточиште феса у Европи“. Међутим, српски историчар Васиљ Поповић аргументовано је оспорио такве тврдње и у својој чувеној синтези *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, показавши постојање нераскидиве везе између аграрних устанака српског народа у Босни и Херцеговини и на Балкану и њихове националне мисије ослобођења и уједињења. Велики утицај на Поповића приликом изношења ове тезе имао је италијански историчар Антонио Анцилоти.

Исто мишљење као Поповић заступао је и професор Екмечић који је у својој докторској дисертацији *Устанаку Босни 1875–1878*, објављеној 1960. године, закључио да је Херцеговачки устанак био својеврсни квасац за велику револуцију српског народа између 1875. до 1878. године чији је циљ био стварање јединствене националне државе. Ова побуна која се убрзо проширила и на највећи део Босне била је део опште европске и светске дипломатске историје тога доба. У великој синтези *Дуго кретање између клања и орања* Екмечић је утврдио да је на просторима Босне и Херцеговине од 1804. до 1918. године било најмање 14 сељачких устанака (1804–1805, 1807, 1809, 1834, 1842, 1848, 1852–1862, 1875–1878, 1879, 1882, 1906, 1910. и 1918). Свакако, најзначајнији су били устанци Луке Вукаловића од 1852. до 1862. и устанак који је избио у околини Невесиња 1875. године. За Екмечића су ови устанци били период непрекидне аграрне револуције која се привремено прекидала под утицајем међународних фактора, при чему је првенствено апострофирао деспотску турску и аустријску власт. Патње народа током те револуционарне епохе биле су огромне, јер је само за време устанка од 1875. до 1878. године настрадало 150.000 људи.⁴ Екмечић је утврдио да су управо сељаци у својим аграрним побунама са много више жара потенцијали ту националну клицу и тежили националном ослобођењу и уједињењу Срба него што су то

⁴ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Сабрана дела књ. 5, (Нови Сад: Православна реч Архив Војводине, 2021), 335.

чинили интелигенција и грађански слој организујући се у покрете за национално ослобођење и повезивање српског народа.

Велика источна криза започела је само наизглед малом побуном сељака у околини Невесиња која се убрзо свом жестином прелила и на просторе Босне, да би ехо ових дешавања убрзо затим одјекнуо и у Бугарској, Србији, Црној Гори. Практично цео простор Балканског полуострва за кратко време је захватила устаничка атмосфера. Велике европске силе, у почетку глуве на вапаје домаћег становништва и устаничке захтеве, брзо су схватиле да побуна може изазвати негативне последице по њихове интересе на Балкану и зато су кренуле у интензивну дипломатску акцију наредних недеља и месеци. Захтеви побуњених сељака били су вишеслојни. Тражиле су се олакшице у убирању десетине, укидање кулука, наметнутог приреза на десетину, али су чисто економски и социјални захтеви убрзо добили шири, политички и национални контекст. Између осталог захтевало се слободно исповедање вере, затим једнакост, заштита од насиља државних органа и локалних бегова и ага.⁵

Побуна српског народа у Херцеговини изазвала је посебно дубок утисак у Србији и Црној Гори где је јавно мњење вршило снажан притисак на кнеза Милана Обреновића и књаза Николу Петровића да се директно укључе и помогну устанике односно своје сународнике. Српске власти су већ и пре избијања устанка предузимале одређене кораке како би помогле српске сународнике у Босни и Херцеговини. Године 1868. формиран је Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини, а на предлог Јована Ристића у Одбор је ушао и Стојан Новаковић 1872. године. Као министар просвете организовао је слање књига и уџбеника за прекодринске Србе и подстицао слање добровољаца. Слична одлучност владала је и у Црној Гори где је књаз Никола Петровић августа 1875. године донео одлуку да пружи конкретну помоћ устаницима у Херцеговини.

Велике европске силе имале су посебне интересе у Босни и Херцеговини као и на Балкану у целини, не само током Велике источне кризе већ и током целог 19. века. Најзаинтересованија за кон-

⁵ Васиљ Поповић, *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1996³), 187.

тролу над централним деловима Балкана била је Аустроугарска која се током кризе понашала контрадикторно, али суштински веома срачунато, о чему постоје бројни докази архивске провенијенције. О томе су у савременој српској историографији аргументовано писали, између осталих, и академици Милорад Екмечић и Чедомир Попов. Један од најуспешнијих аустроугарских министара иностраних послова гроф Ђула Андраши, архитекта њене балканске политике током Велике источне кризе приказивао је своју владу и државу као мирољубиву, декларативно се залажући за мир на Балкану, а с друге стране чинио је све да Аустроугарској прибави ексклузивно право за решавање ровите ситуације на том узаврелом простору током Велике источне кризе као претекст за остваривање територијалних претензија односно запоседање Босне и Херцеговине у блиској будућности.

Позиција царске Русије је у том тренутку била компликована јер су јој руке на Балкану и улога у решавању Источне кризе биле везане одлукама Париског конгреса 1856. године. Она је морала да поштује начело о одржавању статуса кво на Балкану. Немачка и њен канцелар Ото фон Бизмарк су се само наизглед држали незаинтересовано за дешавања на узаврелом Балкану у лето 1875. године, а посредно су држали страну Аустроугарској и подгревали њене територијалне и геостратешке аспирације према овом подручју, а посебно у Босни и Херцеговини. Француска дипломатија је, међутим, отварање Источног питања у Херцеговини односно на Балкану схватила као прилику да поправи своје односе са Русијом и Великом Британијом, а суштински се залагала за очување статуса кво на Истоку што је подразумевало одржавање мира и избегавање било каквих ратних тензија и конфликта.

Што се тиче Велике Британије и током ове важне преломнице у историји Источног питања здушно се залажући за очување територијалног интегритета и суверенитета Османског царства и њеног даљег присуства на Балканском полуострву, са великом резервом примила је вести о Херцеговачком устанку, а истовремено пажљиво пратила понашање званичне Србије у вези са тамошњим дешавањима. Бенјамин Дизраели, британски председник владе, није са симпатијама гледао на Херцеговачки устанак, а свој презир према

устанничком покрету градио је и на основу дипломатских извештаја које му је из Сарајева слао Вилијам Холмс, британски конзул кога је Ситон Вотсон оквалификовао као „ноторног туркофила”.⁶ Холмс је од првог дана када су стигле вести о почетку буне тврдио да је она изазвана са стране и да за њено избијање није било неког ваљаног разлога, односно да није било насиља или угњетавања хришћана. Холмс је уверавао Дизаелија да прогони хришћана у Босни и Херцеговини не могу да буду разлог или изговор за њихов устанак, подвлачећи да је страни утицај на тамошње догађаје очигледан: „... такозвани устанак у Босни могао би се боље окарактерисати као инвазија чета отворено формираних у аустријској Хрватској и Србији... То се не може назвати народни покрет.”⁷

Међутим, брзо ширење побуне по Херцеговини, устаннички успеси као и преливање устанничког жара на подручје Босне алармирали су кључне европске кругове да започну дипломатску акцију како би се читава ствар зауставила односно како локални пожар не би прерастао у свеопшту балканску и европску ратну буктињу. На иницијативу руског дипломате барона Александра Жоминија коју је прихватила најпре аустроугарска дипломатија, а затим и остале европске силе, у Херцеговину, ту „проклету баштину“ како је ову покрајину називао лорд Џон Расел, упућена је најпре дипломатска мисија коју су чинили конзули шест европских сила, али она није имала успеха јер су устаници од њих тражили конкретне мере, а не магловита дипломатска обећања.

Дипломатски неуспех ове мисије није обесхрабрио Русију која је самоиницијативно преко грофа Игњатијева затражила од турског султана да изради реформе за смиривање ситуације у Босни и Херцеговини. Порта је почетком октобра 1875. године ту сугестију прихватила и објавила је Ираде којима су прокламоване мере социјално-политичке природе у циљу смиривања ситуације у Херцеговини и у Босни. Наиме, мере су предвиђале реформу пореза и управе и заустављање злоупотреба које су на терену чиниле тур-

⁶ Robert W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, (London: F. Cass, 1962), 21.

⁷ Gordon L. Iseminger, „The Old Turkish Hand, The British Levantine Consuls, 1865–1876”, *Middle East Journal* vol. 22 No 3 (1968), 312.

ске власти према локалном становништву. Овај једностранни потез Русије наишао је на противљење како Аустроугарске тако и Велике Британије које су са своје стране предузеле потезе како би и овако скромне мере биле анулиране не би ли и на тај начин спречиле било какво руско уплитање у балканске ствари. Са своје стране гроф Андраши је припремао свој предлог реформи који су Руси на крају прихватили као „изнуђени брак из рачуна“ како би се спречио потенцијални ратни сукоб. У међувремену, Порта је средином децембра исте године издала ферман о реформама да би предупредила мере које је спремио аустроугарски министар спољних послова.

Гроф Андраши је крајем децембра 1875. године објавио програм реформи за Босну и Херцеговину у историографији познат као Андрашијева нота коју је чинило пет тачака које су изнете пред Турску крајем јануара 1876. године. У овој ноти било је предвиђено увођење пуних верских слобода и једнакости у Босни и Херцеговини, забрана закупа пореза (десетине), употреба прихода од директних пореза за потребе Босне и Херцеговине под контролом већа састављеног од домаћих чланова, формирање мешовите комисије коју би сачињавао подједнак број хришћана и муслимана за контролу реформи у Босни и Херцеговини као и поправљање аграрног положаја сељака.⁸ Овај каталог жеља остао је на крају мртво слово на папиру, јер га није искрено прихватила ни Порта, нити је Андраши када је састављао реформе искрено мислио да ће се оне спровести. Нота није заседала у срж проблема односно није га решавала. Такође, нота није наишла на разумевање ни устаничких вођа који су је одбацили. У таквој ситуацији у пролеће 1876. године устаници су изашли са својим предлогом реформи. Њихова суштина тицала се укидања феудалних права и односа на тлу Босне и Херцеговине за коју се даље тражило увођење политичке аутономије што је у датом тренутку било потпуно неприхватљиво за све заинтересоване стране сем устаника. Устанак је потом настављен несмањеном жестином, а целокупну ситуацију је додатно искомпликовао устанак у Бугарској, који је избио у области Пловдива маја 1876. године. Турске власти су се сурово обрачунале са

⁸ В. Поповић, *Источно питање*, 188.

устаницима, а у „бугарским грозотама“, како је гушење устанка оквалификовано у британској јавности која се јединствено дигла у заштиту угрожених хришћана, према проценама из различитих извора побијено је преко 30.000 жена, деце, стараца. Истовремено немири су захватили и остале делове Османског царства. Херцеговачка устаничка искра захватила је након неколико месеци скоро целокупно подручје Балкана и проширила се и на сам центар Османског царства.

У тренутку снажних превирања која су захватила Турску руска дипломатија је уз начелан пристанак Аустроугарске и Немачке предложила модификоване реформе за Османско царство. Наиме, руски канцелар кнез Александар Горчаков је на тројном састанку са грофом Андрашијем и немачким канцеларом Бизмарком одржаном 11. и 12. маја 1876. године у Берлину предложио план под називом Берлински меморандум који је првобитно садржавао план устаника из пролећа исте године о давању аутономије за Босну и Херцеговину. Међутим, интервенцијом Андрашија и Бизмарка он је радикално измењен и мање више свео се на предлоге из Андрашијеве ноте. Руска дипломатија је опет устукнула услед одлучности грофа Андрашија.

Србија и Црна Гора су средином јуна 1876. године склопиле Уговор о савезу са циљем ослобођења Срба у европској Турској и Војну конвенцију по којој би простор између Качаника, Ниша и Бара био подељен између две кнежевине. Територије Источне Србије, Босне и дела Херцеговине до реке Неретве припале би Србији, док би простор Источне Херцеговине до Фоче и реке Лима ушао у састав Црне Горе.⁹ Након тога Србија је крајем јуна исте године објавила рат Турској. Иначе, у тај рат ушла је са делимичном подршком Русије, првенствено грофа Игњатијева и словенофилских кругова, чији се један од првака, генерал Черњајев, већ од краја маја 1876. године налазио у Србији где је позивао српски народ да започне борбу за „свету словенску идеју“. Улазак Србије и Црне Горе у рат против Османског царства охрабрио је устанички покрет у Босни и Херцеговини где су устаници прогласили уједињење своје об-

⁹ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, Књига друга, Сабрана дела, књ. 4, (Нови Сад: Православна реч-Архив Војводине, 2021), 373.

ласти са Црном Гором, повезивање њихових војних снага са јединицама црногорске војске и спровођење заједничких активности које ће трајати све до 1878. године. Слична ситуација се одиграла и у Босни где су устаници почетком јула 1876. донели проглас о уједињењу Босне са Србијом. Међутим, српска влада је, после ратних пораза од Турака и суочена са политиком Русије да побуњене покрајине препусти аустроугарским интересима, тај акт оценила ништавним и није се усуђивала да даље подржава устанике. Наиме, крај Првог српско-турског рата зауставио је и устаничке активности у Босни и Херцеговини и таква ситуација ће потрајати до пролећа 1877. када се устанак у Босни свео на четовање и хајдуковање без већих војних операција, то јест изгубио је карактер револуције и претворио се у војну подршку ратним операцијама на Истоку.¹⁰

Први српско-турски рат је још више ослабио и онако тешку позицију Османског царства како на унутрашњеполитичком плану тако је и њен међународни положај био уздрман посебно на Балкану. Синтагма „болесник на Босфору“ коју је после 1825. године за Османско царство употребио руски цар Николај I дошла је отварањем Велике источне кризе до пуног изражаја. У таквој турбулентној ситуацији руска и аустроугарска дипломатија су свака из својих побуда одлучиле да се нагоде. Наиме, на сусрету руског и аустријског цара и њихових министара иностраних послова у Рајхштату у Чешкој 8. јула 1876. године на коме је разматрано Источно питање, две силе су се договориле како да се поставе у рату Србије и Османског царства. И Петроград и Беч су се сагласили да поштују принцип неутралности. У случају евентуалне српске победе у рату са Турском неће доћи до радикалних територијалних промена односно Србији ће се признати неке корекције територија у правцу Старе Србије и у Босни, док би у случају турске победе над Србима остао *статус кво*. Обе стране су се споразумеле да се неће дозволити стварање једне велике словенске државе на Балкану. За Босну и Херцеговину се предвиђало спровођење Андрашијеве ноте и Берлинског меморандума.

¹⁰ М. Екмечић, *Устанак у Босни*, 411.

Охрабрена постигнутим гаранцијама у Рајхштату, руска дипломатија је отишла корак даље. Сматрала је да је наступио тренутак да добије и својеврсни аустроугарски пристанак за будући рат са Османским царством. У том смислу започети су тајни преговори две делегације који су успешно завршени средином јануара 1877. године у Будимпешти, када је прихваћена тајна Будимпештанска конвенција. Њом је Русија добила одрешене руке у потенцијалном рату са Турском, при чему се Аустроугарска обавезала на неутралност у том сукобу, а са друге стране Русија се сагласила са аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине у погодном тренутку. Потврђена је решеност да се не дозволи стварање једне велике словенске државе на Балкану. Тиме је Русија добила карт бланш за обрачун са Турском који је дуго прижељкивала. Петроград је званично 24. априла 1877. године објавио рат порти који се завршио руском победом и склапањем Санстефанског мировног уговора марта 1878, а којим се Русија после две деценије тријумфално вратила на Балкан и ставила Турску практично под свој протекторат. Стварањем Санстефанске Бугарске Русија је остварила потпуно контролу над источним и јужним делом Балканског полуострва, преузела је контролу над Црним морем, и стратешки важним мореузима Босфором и Дарданелима. Иначе, Дарданели су у руским војним круговима сматрани кључном стратешком тачком у решавању Источног питања. У том смислу руски генерал Ростислав Фадејев је 1876. године писао да би Русија без слободног пролаза у Средоземље била као „птица са једним крилом“.¹¹ Санстефански уговор је фактички био врхунац дипломатске каријере грофа Игњатијева и оваплоћење његових давнашњих жеља о руској контроли Мале Азије и источног Медитерана.

Србија је након позива руског цара, 13. децембра 1877. године објавила рат Турској и тиме се као руска савезница укључила у Руско-турски рат након важне руске победе код Плевне. Српске снаге бројале су 89.000 војника, а српска војна команда је као свој основни ратни циљ поставила ослобођење српског народа од турске власти и територијално проширење на југ. Ратне операције су от-

¹¹ Славенко Терзић, *На капијама Константинопоља. Русија и балканско питање у 19. веку*, (Београд–Нови Сад: Историјски институт–Православна реч, 2021), 386.

почеле само два дана након проглашења рата. За разлику од првог српско-турског рата у овом другом рату српска војска је за само неколико дана извојевала стратешки важне победе и ослободила Ниш, Пирот, Куршумлију, Белу Паланку, Бојник, Лебане, Врање. Почетком фебруара 1878. српске војне јединице ушле су у Гњилане и у Грачаницу где их је затекла вест о руско-турском примирју које је 3. марта окончано потписивањем Санстефанског мира. Србија је остварила важне победе и територијална проширења која ће јој бити половично призната на Берлинском конгресу.

Санстефанским уговором Русија се накратко вратила на Балкан. Међутим, уговор су убрзо одбациле Немачка, Аустроугарска и Велика Британија које су иницирале сазивање конгреса великих европских сила у Берлину у лето 1878. године. На њему је извршена ревизија одредаба Санстефанског уговора, Русија се одрекла својих ратних и дипломатских победа на Балкану, а извршена је и прекомпозиција политичке и територијалне мапе Балкана. Вољом Немачке, Аустроугарске и Велике Британије утврђена је нова судбина и позиција балканских народа и држава. Србија је стекла независност и међународно признање, али се вековна жеља њене интелектуалне и политичке елите да поврати Босну и Херцеговину изјавила. Практично, Херцеговачки устанак је пробудио наде српског народа и његовог политичког вођства да ће те две покрајине доћи под окриље српске државе. Међутим, одлукама великих сила на Берлинском конгресу да се окупирају од стране Аустроугарске, за дуже времена било је спречено присаједињење Босне и Херцеговине српској држави.

Херцеговачки устанак остаће записан великим словима у историји српског народа као покушај да се оправдано социјално незадовољство хришћанског становништва каналише у један национални покрет који је жудео да Босна и Херцеговина постану саставни делови српске државе. Сплет међународних околности и пресудни интереси великих европских сила на Берлинском конгресу, кога је руски дипломата Горчаков окарактерисао као „најтамнију страну свог живота“, онемогућили су, односно одгодили за неколико деценија жеље херцеговачких сељака да остваре давнашњи сан својих предака о повезивању српских покрајина Босне и Херцегови-

не са Кнежевином Србијом. Тек стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца жеља Срба из Херцеговине и Босне постала је стварност. У трогодишњој устаничкој борби српски народ на територији Босне и Херцеговине платио је огромну цену. За то време убијено је 150.000 људи (13,64 одсто целокупног становништва), а преко 290.000 их је пребегло, од тога 220.000 на територију Хабзбуршке монархије, а 70.000 у Кнежевину Србију и у Књажевину Црну Гору.

Устанак није успео да оствари један од својих главних политичких циљева – ослобођење српског народа у Босни и Херцеговини и његово уједињење са српским народом у Кнежевини Србији. Напротив, Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину, а 1908. године је те области и анектирала. Академик Екмечић је неуспех у решавању српског националног питања средином седамдесетих година 19. века, то јест у Великој источној кризи, објашњавао као последицу преваге елитног српског националног покрета (трговци, свештеници) над масовним народним покретом (сељаштво), односно да је до неуспеха дошло због расцепа и отуђења између побуњених слојева сељака и грађанске политичке идеологије која је водила устанак. Иако је устанак, покренут као једна врста социјалне револуције која ће затим прерасти у националну револуцију која је како напомиње Екмечић била једна нова копија Српске револуције 1804–1815, на крају доживео пораз и у свом политичком и социјалном смислу, а Босна и Херцеговина окупирана од стране Аустроугарске, ова широко утемељена побуна (целокупно српско становништво Херцеговине било је војнички организовано) која је попримила обележје герилског рата (један од највећих герилских ратова вођен у Европи од Наполеонових ратова) представљала је важан подстрек за националноослободилачки покрет српског народа у његовој даљој борби за ослобођење и уједињење.¹² Била је то друштвена револуција по својим хтењима, и методама остваривања која своје циљеве није успела да усклади са тадашњом политиком и идеологијом нити са циљевима и деловањем великих европских сила.

¹² Милорад Екмечић, „Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878“, у: исти, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*, Сабрана дела књ. 6, (Нови Сад: Православна реч-Архив Војводине, 2021), 313.

Према мишљењу академика Попова, Велика Источна криза имала је троструко значење. Била је најдинамичнија етапа у развоју Источног питања, представљала је најсложенији догађај у епохи империјализма од 1871. до 1914. и означила једну од најзаоштренијих фаза у процесу револуција балканских народа у деветнаестом и на почетку двадесетог века. По својим општим циљевима, садржају и карактеру Херцеговачки устанак се заиста може поредити са Српском револуцијом из 1804. године, револуцијама народа 1848–1849. године које су Балкану и Европи донеле укидање феудализма и више политичких слобода, или са покретом за уједињење српског народа и осталих јужнословенских народа изниклим пре и током Првог светског рата.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Екмечић, Милорад, *Устанак у Босни 1875–1878*, Сабрана дела, књ. 1, (Нови Сад: Православна реч–Архив Војводине, 2021).
- Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Сабрана дела, књ. 5, (Нови Сад: Православна реч–Архив Војводине, 2021).
- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, Књига друга, Сабрана дела књ. 4, (Нови Сад: Православна реч–Архив Војводине, 2021).
- Екмечић, Милорад, „Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878“, у: исти, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*, Сабрана дела, књ. 6, (Нови Сад: Православна реч–Архив Војводине, 2021), 249–313.
- Поповић, Васиљ, *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, (Београд: Службени лист СРЈ 1996³).
- Seton-Watson, W. Robert, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, (London: F. Cass, 1962)
- Терзић, Славенко, *На капијама Константинопоља. Русија и балканско питање у 19. веку*, (Београд–Нови Сад: Историјски институт Православна реч, 2021).
- Iseminger, L. Gordon, „The Old Turkish Hand, The British Levantine Consuls, 1865–1876“, *Middle East Journal*, vol. 22 No 3, (1968): 297–316.

THE HERZEGOVINA UPRISING – THE BEGINNING OF THE GREAT REVOLUTION OF THE SERBIAN PEOPLE, 1875–1878

Summary: *The Herzegovina Uprising, which began on 9 July 1875, triggered the Great Eastern Crisis, one of the most significant phases in resolving the Eastern Question in the 19th century. It was, at the same time, an important turning point in the modern history of the Serbian people. Although it started as a local event, it rapidly spread from Herzegovina to Bosnia and subsequently to other parts of the Balkans. Initially, the Great Powers did not attribute much significance to this event, considering it a minor rebellion. However, its rapid expansion alerted European diplomacy and public to the necessity of its localisation as, otherwise, the interests of the great European powers in the Balkans could be jeopardised. In this regard, several diplomatic initiatives were launched to quell the uprising as soon as possible, but they concluded without concrete results. In 1876, Serbia and Montenegro joined the uprising, supporting the Serbian people's right to freedom. Serbia declared war on the Ottoman Empire that same year. Meanwhile, Russia, driven by its own interests in the Balkans, went to war with the Ottoman Empire in 1877, a conflict in which Serbia also participated. Hostilities were concluded with the signing of the Treaty of San Stefano in March 1878. The terms of this peace treaty were subsequently revised at the Congress of Berlin in July of the same year, when Russia was forced to retreat from the Balkans. The Congress of Berlin, as the pinnacle of the Great Eastern Crisis, was important for Serbia, as it gained independence, international recognition, and territorial expansions. The initial goals of the Serbian people, articulated at the start of the Herzegovina Uprising – achieving freedom and unification with the Principality of Serbia – did not come to fruition. Nevertheless, the Herzegovina Uprising marked the attempt of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina to realise their centuries-old dream of national liberation and unification.*

Keywords: *Berlin Congress, Great Eastern Crisis, Great Powers, Eastern Question, Mićo Ljubibratić, Nevesinje Uprising, Herzegovinian Uprising.*